

כניסה / פניסה

על בידול סמנטי-צורני של שם-פעולה בלשון חכמים

הפועל "כנס" מצוי בספרים המאוחרים שבמקרא, בהוראה של אסף או קבץ¹, בפניינים קל, פיעל והתפעל. והוא הדין כנש הארמי, המצוי במקרא במשמעות אסיפה בפניינים פֶּעַל והתפעל, ויש להניח שמן הארמית הגיע הפועל לשימוש רגיל בעברית². בלשון חכמים אנחנו מוצאים³, שהבניין המצוי ביותר לשורש זה הוא הנפעל, בהוראה של "בא מבחוף פנימה", או בהפעיל במוכן של "הביא פנימה"⁴. אשר לשמות-הפעולה נראה לכאורה, שמלבד הצורה הנדירה פניוס⁵, משמשת הצורה פניסה גם בהוראה של אסיפה וגם בהוראה של גיאה מבחוף. כך אכן מקובל אצל המנקדים, שאינם מבחינים בין הניקוד של פניסותו (למשל ברכ' ד, ב, "בכניסתו לבית המדרש") לבין יום הפניסה (מגי' א, ב)⁶.

1. עי' במיוחד קהלת ב, ה, יחזק' כה, יט, כ; BDB וקונקורדנציה. במגילות ים המלח, מלבד הביטוי "מכנסי בד" אני מפיר רק את "כנסת אנשי...". ג' QP 6 4 (פורסם ע"י Allegro בתוך JBL 75, עמ' 175); וב- *4Qp Nahum*: "אשר תובד עצתם ונפרדה כנסתם". רא' גם א' הורוביץ, בין לשון ללשון (ירושלים תשל"ב) עמ' 175, הע' 309.
2. ועי' בערוך השלם, ערך כנש ב' (פרך ד, עמ' רסד), והשו' "מבעיות המילונות של לשון חז"ל וכו'" של י' קוטשר, בתוך: ערכי המילון החדש לספרות חז"ל (רמת גן תשל"ב), עמ' 67; י' קוטשר, מלים ותולדותיהן (ירושלים תשכ"ה), עמ' 76; רא' גם במילון הסורי של J. Payne-Smith, עמ' 218, 219.
3. עי' למשל אוצ"ל המשנה, עמ' 973 ואילך, ובקונקורדנציות לתוספתא, למדרשי ההלכה ולפבלי. תודתי נתונה לעובדי האקדמיה ללשון העברית, שהעמידו לרשותי את רשימת המקורות מספרות התנאים, ובכללן המכילתא דרשב"י.
4. ור' ו' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, פרך שני, עמ' 446, בהערה לשורה 75; א' בנודיד, לשון המקרא ולשון חכמים, פרך א' (תל אביב תשל"א), עמ' 39, 46, 109, 338; פרך ב', עמ' 495.
5. למשל במשנה; סנה' ה, ה; פלים טו, ה, אבל אולי יש לגרוס "לכנוס" (ער"ה ש פרך ד' עמ' רנח הע' 12, עמ' רנט, ועי' במלאכת שלמה).
6. השימוש בהוראה של "אסיפה" נדיר כל כך בספרות התנאים, שלא מצאתי, חוץ מ"יום הפניסה" שבמשנה ותוספתא מגילה, אלא שלוש דוגמות של משמעות זו; היינו: הגורסים "כל כניסה שהיא לשם מצוה" באבות ד, יא; "כניסת עצים" בתוס' ב"ב (עי' לקמן); וספרי במדבר פי' קנא (עמ' 169): "אין עצירה אלא כניסה" באחרון, נוסף על מהדורות הורוביץ, שאינן רושם חילופי פתיב ל"כניסה", בדקתי שלושה פתבירי (רומי 32/5, ברלין-טייבנינג 33 וברלין-מרבורג, 1. 113). ור' גם בר"ר פמ"ט, יג, עמ' 514: "כדי כניסה לכולם".

בן־יהודה רושם את הכתיבים פְּנִיסָה ואף פְּנִיסָה. התיעוד של הצורה הראשונה פולו מדברי רד"ק בפירושו למקרא, ובתור שחזור משוער ע"פ הטקסט העיצורי (בלי יו"ד); פְּנִיסָה נמצאת, לפי בן־יהודה, במספר פיוטים מנוקדים ובנוסח תימני בפרקי אבות (כ"י בריטיש מוזיאום Or. 2227).⁷

אם נעיין במסכת מגילה, שבה מצוי הביטוי יום הפניסה לעתים קרובות בפרק א' במשנה, תוספתא ובתלמודים, נוכל להבחין בכמה וכמה תופעות מעניינות⁸. רוב כתבי־היד רגילים לכתוב יום הפניסה, ואם אין ניקוד, אין לדעת אם הנו"ן צרויה או חרוקה. בכ"י קאופמן של המשנה הפתיב הרגיל של פניסה הוא בצירי, ללא הבחנה בין הוראה של אסיפה או ביאה מבחוץ (להוציא מידות א, ג)⁹. י קוטשר¹⁰ מביא את הממצא של כ"י קאופמן במסגרת הדיון על השתלטות משקל קְטִילָה בלשון חכמים בכלל, ועל פיו הוא משער, ש"ש מקום להרהר, אם לא נרחב תחום 'קְטִילָה' בכ"י ק' על חשבון 'קְטִילָה'... שיש לחשוש לתיקון 'קְטִילָה' < קְטִילָה (פגון 'פְּנִיסָה'?)", והוא אף מעלה את האפשרות שצורת פְּנִיסָה הושפעה ע"י צורת הרבים של פְּנִיסָה = פְּנִיִּסוֹת. הוא מביא גם את העדויות מתרגום אונקלוס כפי שרשם אותן דאלמאן¹¹, שלפיהן הצורות הארמיות פְּנִיִּשְׁתָּא וּפְּנִיִּשְׁתָּא משמשות יחד. ואכן בקטע גניזה למשנה מגילה יש ניקוד "יום הפניסה" (TS A.S. 81. 126)¹², ובקטע אחר בקימברידג' (EI. 41) איתא ביבמות ג, י פְּנִיִּשְׁתָּא¹³.

והנה, בניגוד למה שראינו בכ"י קאופמן, הרי בכ"י פארמה של המשנה אפשר להפיר בהבחנה שיטתית בין צורות שם־הפעולה לפי המשמע הסמנטי. בכל מקום במשנה¹⁴, שהפונה היא לביאה פנימה, הניקוד הוא בחירק. ואילו במקומות המעטים שמדובר באסיפה (מגילה, בצירוף "יום הפניסה") הניקוד בצירי. יש מקום אחד

7. והשו' י פנעני, אוצר הלשון העברית (ירושלים תל אביב תשכ"ו), פרך 7, עמ' 2194, בשם רד"ק, רס"ג.

8. עיסקנו פאן רק בשאלת הפתיב והניקוד, ולא במשמעות ההלכתית של הביטוי, נושא שדנו בו רבים מן הראשונים והאחרונים.

9. קוטשר (עי' בהערה הבאה) וכן החומר ל"המילון ההיסטורי", רושמים את הניקוד בחירק גם בברכ' ד, ב (אצל קוטשר ה, ב, על פי הטעות שבגוף כ"י קאופמן), אבל נראה לי, שאפשר להבחין בכה"י זכר לניקודה שנייה של הצירי.

10. י קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כ"י קאופמן)" בתוך "ספר בראילן קובץ העשור ב'" (רמת גן ירושלים תשכ"ח), ועכשיו בתוך: י קוטשר, מחקרים בעברית וארמית (ירושלים תשל"ז) עמ' 4-10 (של המאמר).

11. G.H. Dalman, *Aramäisch-Neuhebräisches Handwörterbuch* (Frankfurt a/M 1932) ss. 202.

12. קטע משנה עם ניקוד חלקי וטעמים, שחלקים ממנו מפורים בארגוי הגניזה.

13. והשו' י פורת, לשון חכמים, עמ' 102.

14. ברכות ד, ב; ט, ד; עיר' ח, ז; שק' ו, ד; יבמ' ד, י; כתר' ה, ד; מידות א, ג — שאר

דוגמות אינן מנוקדות בכה"י.

למונח רגיל לקהל או לקבוצה²² ולשם נרדף לפנסת או בית פנסת, (והשו' הערבית: كنيسة).

נראה שכל העדויות שאספנו עד פה מספיקות כדי להוכיח, שהייתה קיימת מסורת קריאה בלשון חכמים, שהבחינה והבדילה ע"י שינוי בניקוד את צורות שם-הפעולה לפי משמען הסמנטי²³.

22. עי' מה שהעיר ע' פליישר על לשונו של ר"ש הבבלי, פיוטי שלמה הבבלי (ירושלים תשל"ג), עמ' 230; וציין לקטע שפורסם ע"י מאן, *The Jews in Egypt etc.* כרך ב' עמ' 111, טור 2; עמ' 114 שו' 20. עי' גם ב-*JQR* כרך ח' עמ' 346 שו' 2; כרך יא עמ' 452, הע' 17. ר"ש אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 367 וכו'.

23. על תופעות אחרות של בידול צורות רא' ג' הנמן, "האחדה ובידול בתולדות שני פעלים עבריים", בתוך "ערכי המילון החדש לספרות חז"ל כרך ב'", עמ' 24 ואילך.

תודתי נתונה למורי פרופ' א"ש רוזנטל שעזר לי בבירור מספר בעיות הקשורות במאמר